

SVENSK FÄLTPOST I BÖHMEN UNDER TRETTIOÅRIGA KRIGET

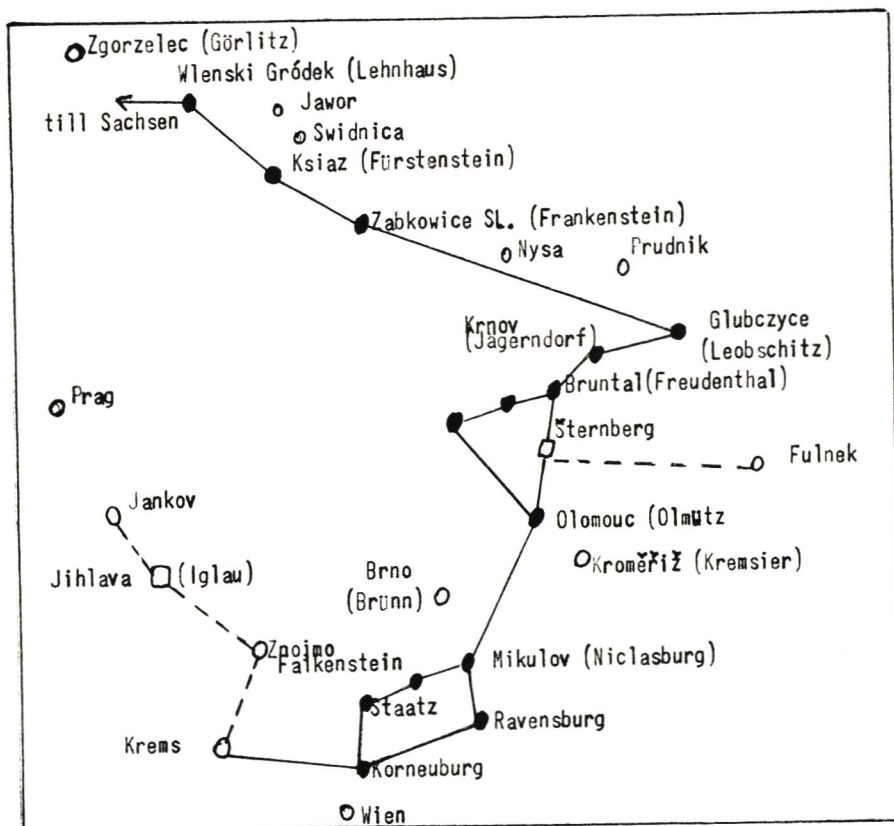
*Av Miroslav Polišenský
I översättning av Stephan Fransius*

Sextonhundratalet – ett sekel av kulminerande religiösa strider men även strider om politiskt och ekonomiskt övertag i Europa, är känt för ett av de längsta krigen i mänsklighetens historia. Detta trettioåriga krig började inte av någon slump i Centraleuropa, i på den tiden självständiga kungadömet Böhmen och i dess metropol Prag. Större delen av dåtida tjeckiska och senare också mähriska och schlesiska ständer sade upp lydningen till Habsburgarna, med vilka den fria tjeckiska staten hade ett politiskt förbund.

23 maj 1618 genomfördes en omvälvning i ständerna för att upphäva mottagandet av Ferdinand av Steiermark som tjeckisk konung, något som obetänksamt hänt ett år tidigare. Man valde i stället en trettiomanna expeditionsregering och ett år senare blev Fredrik V av Pfalz (Vinterkonungen) konung i Böhmen, känd anhängare av protestanterna. Habsburgarna låg inte på latsidan. Kriget hade börjat och det slutade med förlust för den böhmiska hären den 8 november 1620 vid Vita Berget utanför Prag. Den Böhmiska konungen Fredrik V av Pfaltz lämnade snabbt Prag och därmed slutade det tjeckiska oberoendet. Många adelsfamiljer och även vanliga medborgare fick lämna landet för att aldrig återvända dit igen. Det krig som började med Pragupproret 1618 var inte slut. Religiösa och maktpolitiska strömningar i hela Centraleuropa möjliggjorde dess förlängning och drog in en rad av olika europeiska arméer och dess stater i krigshändelserna.

Det mest betydelsefulla var dock den svenska arméns inträde i kriget år 1630.

Under andra halvåret 1630 visade sig på krigsscenen en ny habsburgsförande. Habsburgarna företrädde den katolska sidan medan den svenska konungen Gustav II Adolf, den protestantiska arméns store bundsförvant, framförallt var intresserad av att säkra den svenska överhögheten i Baltikum. Detta var otänkbart utan att behärska de stora tyska flodernas mynnningar, vilket även betydde tillträde till centrala delar av Tyskland. Kort därefter, den 17 september 1631, besegrade Gustav II Adolf på ett övertygande sätt den katolska hären vid Breitenfeld i närheten av Leipzig. Den svenske konungen hade som sin bundsförvant den protestantiske sachsiske kurfursten vilken han gav tillstånd att anfälla Böhmen 1631 varvid man räknade med hjälp av den inhemska befolkningen. Sachsarna erövrade Prag. Men redan året därpå, 25 maj 1632, tvingades de av Wallenstein att retirera till Sachsen. I slutet av 1632 ägde det häftiga slaget rum vid Lützen

- Viktiga städer (under kontroll av kejserlig armé)
- Städer (med svenska garnisoner)
- Städer (med svenska fältpostkontor)

i vilket svenskarna segrade men i vilket Gustav II Adolf fann sin död. Följande år ändrades kriget till ett ställningskrig.

Inte förrän på våren 1639 lutade övertaget i kriget till svensk fördel. Den svenska armén trängde in i Böhmen och den svenske generalen Banér vände sig med en appell till den tjeckiska befolkningen påskan 1639 och han lyckades ockupera halva Böhmen.

Svenskarna upprepade sitt försök att tränga in i Böhmen tre år senare, våren 1642. Banérs efterträdare, general Lennart Torstensson, drog in i Schlesien och därifrån till Mähren. Han slog sig igenom ända till centrala Mähren, till Přerov och Holešov, han vände emellertid nordvärt och intog överraskande snabbt fästningen Olomouc, på den tiden Mährens huvud-

stad. Svenskarna behöll Olomouc ända till sin avmarsch år 1650. Olomouc upphörde att vara Mährens huvudstad och i stället blev Brno det, en stad vilken den svenska armén belägrade men aldrig intog.

Hösten 1642 återvände största delen av svenska armén till Sachsen och där slog den ner den kejserliga armén i början av november, i det andra slaget vid Breitenfeld utanför Leipzig. Svenska armén övervintrade i Sachsen och i Mähren, i fästningen Olomouc kvarblev den svenske härföraren Pajkul som därifrån kunde kontrollera norra Mähren. Centrala och södra Mähren var i kejserlig besittning.

Nästa år, våren 1643, försökte kejserliga armén anfälla Olomoucs fästning. Emellertid kom Torstensson snabbt till hjälp från Sachsen och efter ett misslyckat försök att inta Prag drog han genom östra Böhmen till Mähren. I början av juni 1643 nådde han Olomouc och kort därefter intog han en del städer i centrala Mähren. I slutet av augusti drog svenskarnas krigshär åter till norra Tyskland och utrymde centrala Mähren samt intog befästningar i en rad städer och flera städer brandskattades. Alltjämt höll svenskarna Olomouc och norra Mähren. Under 1644 uppehöll sig Torstensson i norra Tyskland och vistades inte alls i Böhmen.

Det största svenska fälttåget in i Böhmen ägde rum 1645. Eftersom målet för denna operation var Wien är det fel att betrakta denna aktion som riktad mot Böhmen, som egentligen tjänade som genomgångsområde. Detta fälttåg är emellertid märkligt med hänsyn till sin betydelse — under fälttågets gång inrättades svensk fältpost, vilken sträckte sig från nedre Österrike genom Mähren till Schlesien och upprätthöll kontakt med kärnan av svenska armén och det svenska diplomatiska, politiska högkvarteret i Tyskland till vilket fältposten förmedlade nyheter från slagfälten¹. På samma sätt sändes genom fältposten meddelanden från krigsskådeplatserna till svenska drottningen.

Det finns flera skäl till att den svenska fältposten inte kom till stånd förrän under fälttåget 1645.

1) Under inmarschen 1642 hade svenska krigsmakten inga permanenta befästningar i Böhmen och fältkurirer fick tillryggalägga långa sträckor genom främmande, fientliga områden, något som var mycket riskabelt. Om detta vittnar ett brev från general Torstensson i lägret vid Mitselbach 22 april 1645 till Georg Rackoczy i Ungern. Trots att i brevet beskrivna händelser utspelas senare, skriver Torstensson att han inte kunde skicka originalet av vänskapsavtalet mellan Siebenbürgen och Sverige på grund av osäkerheten på vägarna. Den svenske officeren som sändes från Kadan med avtalets kopia blev gripen och hölls kvar i Brno².

2) 1642 hade svenskarna inte tillgång till pålitliga inhemska medhjälpare som behärskade språket och kände till landet, en förutsättning för att fritt kunna förflytta sig. Att svenskarna nyttjade inhemska befolkning till sådana uppdrag bekräftas i ett annat brev från Torstensson till Rackoczy, i januari 1645 från Merseburg. I brevet meddelar Torstensson att han skickade flera

Fältmarskalk Lennart Torstensson (Foto ur Svenska Porträttarkivet)

kurirer till Siebenbürgen bland andra »en man från Mähren som skulle vandra igenom» med begäran om att Rackoczy skulle tillföra 4–5 000 man med lätta vapen till Mähren där de skulle mötas³.

3) Krigståget 1645 hade som mål att erövra Wien. För att uppnå det förutsattes snabba och exakta informationer i synnerhet under kommande fredsförhandlingar. Under detta år framlades det första svensk-franska förslaget för att bryta en långvarig konflikt. Därför marscherar Torstenssons armé in i Böhmen samma år och fortsätter i riktning mot Wien för att eventuella fredsalternativ skulle stärkas med framgångar på slagfälten.

Torstensson ryckte in i Böhmen redan i slutet av januari 1645, hans armé började under andra hälften av februari marschen genom centrala och södra Böhmen. Han undvek Prag och uppehöll sig inte med att försöka erövra staden som 1643. På så sätt slog Torstensson 6 mars 1645 till kärnan av kejserliga armén som leddes av generalerna Götz och Hatzfeld, och vann en övertygande seger i östra Böhmen vid Jankov. Med detta öppnades vägen till Österrike och Wien. Genom snabba operationer erövrade den svenska armén städerna Jihlava och Znojmo. 15 mars gick Torstensson över den österrikiska gränsen vid Retz och 24 mars nådde hans armé Donau vid Krems. Själva staden intogs 29 mars 1645.

Erövringen av Krems blev vändpunkten i hela tåget. Av denna seger var fortsatta svenska politiska och militära framgångar beroende. Just därför beslutades på denna plats om inrättande av den svenska fältposten. Den habsburgska fältposten inrättades under andra hälften av 1600-talet och första hälften av 1700-talet enligt mönster av den civila postbefordran, fast med den skillnaden att förbindelse med stridslinjen och civila områden ombesörjdes av fältkurirer, gående eller ridande. Befälhavaren för fältkurirerna var postmästare som hade några hästar till sitt förfogande och i enstaka fall åkdon och drängar. En urkund är känd från den kejserliga generalstaben år 1648 i vilken anges att staben hade en fältpostmästare som hette Barth och fyra fältkurirer. Fältpostmästaren hade 100 guldmynt och fältkurirerna 30 guldmynt i månadslön inklusive kost och foder till hästar⁴.

Fältposten tjänade endast till befordran av krigsmeddelanden, privat korrespondens var helt utesluten eller begränsad till höga militärer. Habsburgska fältposten byggde naturligtvis på dåtidens civila postkontor om dessa inte blev förstörda under kriget. Det var emellertid bara i fråga om fältpostkurirernas mat, logi och hästvård som fältposten kunde utnyttja den civila posten, att ha en och samma kurir på en sträcka var omöjligt under krigstid⁵.

Mer komplicerad var situationen vid svenska fältpostens tillkomst. Denna verkade i fientliga områden, kunde inte stödja sig på civilt postnät och fältkurirerna fick många gånger färdas hundratals kilometer, långa sträckor som var synnerligen tröttande. Dessa kunde inte lita för mycket på den inhemska befolkningen och för att tillfredställande utföra sitt uppdrag byggdes en kedja av fästningar i områden som intagits av den svenska

armén. Den svenska fältposten skulle byggas ut gradvis i större, väl befästa städer i vilka det fanns svensk garnison som hade försvarsuppgifter för staden med omnejd. Därför att man räknade med Krems som stödpoint i den svenska strategin, inrättades det första svenska fältpostkontoret just där.

Brevväska från 30-åriga kriget. Nytyck efter träsnitt som visar ridande kurir i rund medaljong omgiven av en krans och ett bladmotiv. I fällen runt väskans öppning är två trästavar inmonterade. Handtag av lingarn. Originalen i Bundespostmuseum i Frankfurt am Main.

Från Krems avancerade den svenska armén längs Donau i riktning mot Wien och intog Korneuburg alldeles i Wiens närhet och det andra svenska fältpostkontoret inrättades i samma stad. På dessa platser inträffar emellertid en vändning i de svenska krigsoperationerna. Orsakerna till detta var dels det koncentrerade kejserliga försvaret av Donau och dess övergångar i närheten av Wien och frånvaro av Georg Rackoczys ungerska rebellstyrkor, med vilkas hjälp Wien skulle erövrats. Svenska trupper avstod oväntat från att erövra Wien och vände mot norr, mot mähriska gränsen. De ryckte fram i två led. I den ena riktningen erövrade svenska hären Mistelbach, Staatz, Laa a.d. Thaya och Falkenstein. I Staatz och Falkenstein inrättades fältpostkontor. Denna del av den svenska hären erövrade Mikulov, trängde

in ända till Hodonin, Veseli na Moravě och Uhorský Ostroh. Den andra delen, under fältmarskalken Torstensson, lämnade Mistelbach så sent som 27 april och drog mot Hohenau i vars närhet slottet Ravensburg erövrades, där inrättades likaledes ett fältpostkontor. Svenska armén intog under sin fortsatta frammarsch Valtice och drog genom Mikulov, där även fältpostkontor inrättades, vidare genom Židlochovice, Rajhrad i riktning mot Brno, Mährens huvudstad, vilken belägrades från 5 maj till 20 september 1645.

Under belägringen blev postmästaren i Brno mördad. Efter denna misslyckade belägring av Brno återvände Torstensson med sin armé genom södra Mähren tillbaka till Österrike, till Mistelbach, där han skulle möta Georg Rackoczys för att återigen försöka inta Wien. Men Rackoczy slöt under tiden separat fred med kejsaren, och när Torstensson insåg sin

*Brevväska från 30-åriga kriget. Nytryck efter träsnitt som visar schweizisk legosoldat.
Original i Bundespostmuseum i Frankfurt am Main.*

orimliga situation, vände han om mot Böhmen för att övervintra där. Han lämnade besättningar på samtliga garnisoner: Mikulov, Ravensburg, Falkenstein, Staatz, Korneuburg, Krems samt Telč och Jihlava. Med undantag av de två sista städerna fanns fältpostkontor i samtliga, och garnisonerna var välförsedda inför kommande vinter.

General Königsmark från Schlesien drog Torstensson till mötes i oktober 1645. Denne fick dock under order i stället förflytta sig till Mähren och förse svenska garnisoner med förnödenheter i Olomouc, Uničov, Sternberg och Sovinec. På återtåget erövrade Königsmark Bruntal och Krnov. I alla dessa erövrade städer inrättades svenska fältpostkontor, med undantag av Sternberg. I Schlesien drog svenska trupper genom Leobschütz, Svidnice och Javor till Sachsen. Svenska fältpostkontor installerades i Leobschütz, Frakenstein, Fürstenstein och i Lenhaus. Härmed skapades en sammanhängande linje av den svenska fältposten som sträckte sig från Schlesien genom Mähren ända till södra Österrike. Mellan Olonouc och Mikulov fanns en ansevärd lucka mellan postkontoren eftersom svenska trupper inte hade någon fästning i besittning på denna sträcka. Denna vägsträcka var ca 120 km lång och en ridande fältkurir behövde i bästa fall en dag och gående bud 2–3 dagar för att klara av den.

Hur ansträngande kurirtjänsten var, vittnar ett brev om, som fältmarskalken Torstensson skrev till drottning Kristina, avsänt från högkvarteret i Modřice, utanför Brno, under andra hälften av 1645.

»Jag måste vid detta tillfälle be Ers Kungliga Höghet om ursäkt att under tiden när jag starkt avancerade kunde jag inte ofta sända brev trots att det är min skyldighet, och jag hade önskat det helhjärtat. Det är emellertid mycket farligt nu för tiden att förflytta sig med större paket brev. Somliga kurirer har blivit skjutna på vägarna så att jag är nödsakad att skriva mycket korta brev till herr Axel Lilie och befälhavarna i Olomouc och Hlohov, vilka lätt kan gömmas i kurirernas klädsel, för att vidare smugglas till Pommern med nyheter om kriget och armén. Så fort det yppar sig anledning att sända brev till Ers Kungliga Höghet skall jag beakta att av dessa skäl sända dem i 2 eller 3 exemplar, så att åtminstone något om inte alla av dem kommer fram.»⁶

Det är inte känt om svenska fältpostkurirer befordrade post mellan de olika postkontoren på samma sätt som dåtidens civila postkurirer – dvs fram och åter på samma sträcka, eller om de utnyttjade dessa svenska fältpostkontor bara för hästbyte och vila. För att genomföra sina uppdrag måste fältpostkurirerna behärska språket, känna till trakten och rådande förhållanden. Uniformernas färger varierade på den tiden inom båda arméerna så mycket, att svenska trupper kunde ge sig ut för att vara kejsarligen och tvärt om. Detta kan styrkas med en rad arkivhandlingar, exempelvis vid belägringen av Litovle i Mähren.

Brevens format och form blev beroende av säkerhetsaspekterna. Skulle brevet upptäckas hos kuriren måste det snabbt förstöras eller göras värdelöst för fienden. Brevet framställdes i så litet format att de lätt kunde gömmas i kappar eller sys in i kläder. Exempelvis ett brev från kejsar Ferdinand III avsett för borgmästaren i Brno, från den 24.8. 1645, framställdes i storleken 15×19 cm, medan vanliga brev från 1600–1700-talen

hade format upp till 25×35 cm. Kejsarens brev skulle befordras i en vaxpinne och viktes flera gånger för att få plats.⁷

Många gånger bifogades till brevet även kopior av tidigare brev, om man inte visste om dessa hade nått adressaten.⁸ Brev av särskild vikt framställdes i flera exemplar och sändes med olika kurirer för att öka sannolikheten av att något skulle komma fram.

Viktiga militära brev chiffrerades. Båda krigsläger använde sig av chiffrerade brev, det vittnar dels ett av Torstenssons brev om, adresserat till Axel Ostensbjern och dels Colloreds brev till general Piccolomin den 9.9. 1648.⁹ I detta sammanhang är det intressant att nämna ett brev från den svenske befälhavaren för Olomouc-garnisonen Valentin Winter till general K.G. Wrangel i vilket Winter frågar om han även fortsättningsvis skulle använda sig av samma chiffernyckel som hans föregångare överste Pajkul, eller om han skulle få en ny.¹⁰

I dessa brev kan man även se hur lång tid det tog att befordra ett kurirbrev från krigsskådeplatser i Böhmen och Mähren till Sverige och vice versa. Man kan också se det i ett av breven som Torstensson skrev till drottning Kristina. Den 23 maj 1645 skrev han från Modrice utanför Brno¹¹ till drottningen att han fått hennes brev av den 14 januari 1645, den 2 maj 1645, dvs det tog 3 och en halv månad att befordra det. Största delen av vägen gick genom krigsområden. De svenska fältpostkontorens inrättande under fälttåget 1645 kan indelas i tre etapper:

1) Postkontoren Krems, Korneuburg, Staatz, Falkenstein, Ravensburg och Mikulov var tillfälliga fältpostkontor, betydligt framskjutna från svenska arméns operationsbas. Efter att svenska trupper utrymde dessa områden upphörde postkontoren att fungera under loppet av månaderna april och maj 1646.

2) I området mellan Mikulov och Olomouc, i södra och centrala Mähren, fanns det inga svenska fältpostkontor därför att det var krigsområde som kontrollerades av den kejserliga armén. Fältkurirer fick röra sig i närheten av svenska trupper eller ta sig igenom hemligt utan att bli igenkända. De fick lära sig tjeckiska eller tyska och lära känna ortsförhållandena.

3) Postkontoren i Olomouc, Uničov, Sovinec, Bruntal, Krnov och postkontoren i Schlesien: Leobschütz, Frankenstein, Lehnhaus var fasta postkontor i erövrade områden. Med stor sannolikhet har dessa svenska fältpostkontor fungerat till krigsslutet.

Hur bra den svenska fältposten fungerade, i synnerhet vad det gäller förbindelserna mellan fästningen i Olomouc och södra Österrike, vittnar en hel rad av brev om, avsända i början av 1646 till den svenske befälhavaren K.G. Wrangel och även brev som utväxlades mellan övriga befälhavarna. Av dessa brev framgår hur svenska befälhavare var ytterst noggrant informerade om det aktuella läget i olika fästningar, i synnerhet väl informerad var befälhavaren i Olomouc.

277. 339. 132. 159. 248. 334. 97. 61. 106. 1137. 168. 242. 213. 54. 72.
 78. 160. 26. 39. 112. 71. 118. 170. 285. 98. 74. 109. 306. 286. 248. 258.
 269. 189. 184. 180. 1347. 118. 155. 167. 248. 100. 31. 57. 135. 27. 214.
 80. 106. 169. 334. 67. 61. 97. 221. 1137. 291. 338. 78. 132. 104. 86. 134.
 196. 31. 139. 145. 164. 485. 106. 118. 185. 170. 150. 288. 244. 267.
 118. 120. 269. 55. 41. 44. 47. 93. 70. 24. 145. 61. 47. 97. 267. 194.
 1390. 44. 95. 135. 168. 67. 69. 85. 86. 139. 264. 56. 69. 90. 85. 97.
 98. 61. 95. 63. 97. 299. 135. 164. 320. 306. 1137. 285. 1621.
 80. 120. 27. 301. 71. 89. 90. 93. 118. 1608. 1137. 269. 314. 66. 106.
 1156. 146. 80. 83. 67. 135. 163. 61. 139. 248. 70. 80. 140. 118. 120.
 249. 314. 128. 154. 1161. 39. 85. 62. 49. 80. 139. 147. 259. 270.
 91. 61. 47. 78. 118. 140. 135. 164. 339. 925. 1060. 70. 77. 78. 97. 74.
 132. 163. 27. 301. 226. 248. 56. 69. 78. 80. 97. 153. 98. 118. 125.
 95. 61. 146. 36. 62. 85. 97. 653. 306. 15. 49. 80. 47. 184. 178. 90. 61.
 120. 1138. 285. 324. 277. 1140. 1161. 118. 269. 69. 72. 97. 143. 27. 140.
 113. 90. 118. 87. 164. 132. 139. 1532. 306. 169. 84. 66. 120. 90. 118. 215.
 67. 107. 112. 113. 90. 1030. 1428. 58. 109. 72. 62. 169. 27. 1144. 84. 106.
 92. 95. 137. 152. 285. 305. 119. 113. 106. 95. 92. 51. 118. 269.
 164. 109. 97. 139. 1307. 200. 248. 70. 92. 92. 118. 90. 240. 269.
 226. 252. 106. 77. 97. 78. 118. 47. 259. 1137. 100. 66. 99. 106. 139.

57

der widh, gifwandes dem sin tillbörlige löhn, så att inge
 många äre der ifrån slupne. Gudi ware ewinnerligen
 ährt för denne härlige Victoria, och förläne E Kongl M:tz
 rättmätige wapn så der Hemma, som här uthe, all wijdare
 lycka och Seger emot E Kongl M:tz och vårt kiäre
 Federneslandz hätske Fiender, att dher opå måtte fölgia
 Min desseing är
 een säker och reputerlig fredh.
 nu a - t jag är - n - ar gå härifrån ådt
 I - g - l - a och sii till om jag kan
 mig den be - mäcktiga. Jag h-a-d-e full
 e-r är-na-t genast gå på T-a-b-o-r
 det a-t attaque - r - a men med-
 a-n mig s-y-n-t-e-s a t t med dess
 occupa-n-d-e n-å-g-o-t l-å-n-g-t-
 s-a-m-p-t skull-e vele till-gå och tid-
 e-n så-l-u-n-d-a gå mig uth - u - r
 händ - e - - - r - n - e a-t jag s - e - d - a-n
 icke uth - i hast - i - g - h e e t kunde min
 f - a - t - t - a - d - e desseing fort - s-ä-t-t-i-
 a så hafver jag l - å - t - e - t s-a-m-
 m-a o - h - r - t blifva till e-e-n an - n - a-
 n gång och vill nu gerna hast-a mig å-d-t D-
 o - n - a - a-w a-t see till k-u-n-n-a få
 n-å-g-o-n fast post v - i - d - h K-r-i-
 e-m-s och ther f-o-r-m-e-r-a mig
 i-t-t magazin då jag s-e-d-a-n hädan mig
 hafver inn-r - ä - t - t - a - t kunde gå h-u-a-r-t

Dessa detaljerade upplysningar slutar dock i början av maj 1646, särskilt efter förlusten av Krems.¹² Fastän Korneuburg föll i början av augusti 1646, som sista svenska fältpostkontor i södra Österrike, kan antas att svenska fältposten upphörde att existera efter 5 maj 1646. I Schlesien fungerade den ända till 30-åriga krigets slut.

Det återstår emellertid en sista fråga, till vilken del Jihlava var anslutet till den svenska fältposten. Jihlava belägrades av svenskarna 13 mars 1645 och hölls i svenska händer ända till 17 december 1647, alltså länge efter svenska fältpostens upphörande. Man kan förmoda att det fanns regelbunden förbindelse mellan Jihlava och Krems år 1645, därför att Torstensson gav order om att lägga upp ett vinterförråd i Jihlava och Telč med andra fältpostkontor inför vintern 1645.

Förbindelse kunde finnas från Krems genom Znojmo och Telč till Jihlava. I arkivkällor finns det emellertid ingen notis om detta, även om det finns brev avsända från befälhavaren i Korneuburg till befälhavaren i Jihlava. Snarare kan antas att befälhavaren i Jihlava använde sig av enskilda kurirer som befordrade brev efter behov, trots betydande avstånd.

Med hänsyn till att det fanns livlig brevkontakt mellan befälhavarna i Jihlava och i Olomouc, även när svenska fältposten i södra Österrike inte längre existerade, kan förutsättas att man använde sig av enskilda kurirer.

Det återstår att beröra den inhemska postbefordran, i synnerhet på 1640-talet. Dels den kejserliga fältposten och dels den inhemska civila posten överhuvudtaget.

Den kejserliga fältposten hade inget fast nät av postkontor som den svenska fältposten hade 1645 och 1646. Med hänsyn till att krigssituationen förändrades, särskilt under sommarmånaderna, från dag till dag, använde man sig av armékurirer, även av gående bud, som kunde anlita ett fåtal civila postkontor.

Att genom kurirer skicka militära meddelanden använde sig alla framstående befälhavare av, i den kejserliga armén — Buquoy, Wallenstein, Colloredo, Gallas, Piccolomini o.a. samt politiska personligheter t ex Liechtenstein.

Den inhemska civila posten, i fall den existerade före 30-åriga kriget, blev under kriget helt upphävd, särskilt de mindre viktiga förbindelserna, eller blev med krigshändelserna mycket störda så att deras verksamhet blev begränsad.

I Mähren och i Schlesien var det två viktiga förbindelser, dels Wien — Prag, vilken passerade sydöstra spetsen och dels förbindelsen Wien — Brno — Olomouc — Vratislav med en avtagsväg till Krakov. Den sista var inte i drift under hela 30-åriga kriget men den återupptogs efter den svenska arméns avmarsch.¹³

Den postala förbindelsen från Wien till Vratislav stördes ofta genom krigshändelserna. Nackdelen var också att den löpte parallellt med den svenska fältposten. Den allvarligaste störningen inträffade 1642, då Olo-

Drottning Kristina (Foto ur Svenska Porträttarkivet)

mouc och Sternberg ockuperades av den svenska armén och de civila postkontoren upphörde.

Med häsyn till att svenskarna höll sig kvar i nämnda städer till 1650 fick postlinjen ersättas med en ny. Det finns uppgifter om att den civila posten mellan Vratilslav och Wien 1644 gick genom Kladno och Prag och 1646 genom Kladno och Brno.¹⁴ Med största sannolikhet fungerade inte den postala förbindelsen med Vratislav 1645 och i början av 1646.

Relativt sett fanns den bästa civila postförbindelsen mellan Wien och Prag, vilken ganska sällan stördes av krigshändelserna, därför att den ledde rakt söderut och längre fram mot öster, varigenom den kom utanför svenska krigsaktioner. Troligen inträffade en del störningar under 1645 och 1646. Alla civila postala linjer återupptogs mycket snart efter 30-åriga krigets slut 1648 och i synnerhet efter svenska arméns tillbakadragande 1649 – 1650.

Det är nödvändigt att påpeka att befälhavare för båda krigande läger var i skriftlig kontakt med varandra. Till exempel upprätthölls livlig korrespondens mellan fältmarskalken Torstensson och den kejserliga härföraren Gallas, under 1645 i Mähren följde Gallas efter den svenska armén. På alla platser där svenskarna slog läger gjorde också de kejserliga så, och det var just därför svenska och kejserliga kurirer hade tillfälle att komma i kontakt med varandra och utväxla korrespondens och samtala över krigsvallarna. Därför har även utbyte av krigsfångar kunnat genomföras.¹⁵

Fältmarskalken Torstensson lyckades inte vinna några avgörande segrar, och misslyckades med att erövra Wien och Brno. Därmed försvagades svenska ställningen vid fredsförhandlingar och det första förslaget till fredsavtal som framlades gemensamt av svenskar och fransmän i januari 1645 avslogs av kejsaren som oacceptabelt.

Den svenska generalen K.G. Wrangel som avlöste den sjuke Torstensson hade inte några större framgångar under 1646. I augusti 1647 försökte han tränga in i Böhmen genom Cheb men blev stoppad vid Třebele i västra Böhmen.

1648 framskred fredsförhandlingarna mellan de krigande sidorna betydligt. Samtidigt med denna diplomatiska förhandlingsfas utspelades de sista krigsaktionerna under 30-åriga kriget. Det här kriget började i Prag i Böhmen som vi redan berättat, och slutade också i Prag. Sommaren 1648 trängde överraskande den svenske generalen Königsmark in i Böhmen. Med en eventuell krigsseger ville svenskarna förstärka sina positioner inför uppgörelsen om fred.¹⁶

26 augusti 1648 intog svenskarna Lillsidan och Hradčany. De lyckades inte erövra Gamla och Nya Stan. Svenska trupper stod inte i gunst hos befolkningen därför att de ägnade sig åt plundring i stället för att slåss. Man ska dock vara medveten om att trupperna efter det långa kriget var trötta och demoraliserade. I samband med det här krigståget finns ingenting bevarat om den svenska fältposten.

Under tiden framskred fredsförhandlingarna och fredsavtalet undertecknades slutligen den 24 oktober 1648 i Münster och i Osnabrück. Habsburgarna fick därigenom fullständigt herravälde i Böhmen. Svenskarna höll kvar sina ställningar i Pommern och i Baltikum. Svenska armén lämnade Böhmen 1649 men Mähren utrymdes så sent som 1650. I juni samma år fick svenska garnisoner order om tillbakadragande från Olomouc, Uničov, Sternberg, Sovinec och Fulnek. Senare utrymdes även områden vid Krnov, Hlubočín så väl som resten av Schlesien. Härmed upphörde svenska fältpostens verksamhet i dessa länder.

Noter

¹ B. Dudík, *Schweden in Böhmen und Mähren 1640 – 1650*, Wien 1879, s. 207. »Wodurch also die Correspondenz-Linie nicht nur bis in Mähren, sondern gar bis an die Donau in Österreich über Lehnhaus, Fürstenstein, Frankenstein, Leobschitz, Jägerndorf, Freudenthal, Eulenberg, Neustadt, Olmütz, Niclasburg, Stetz, Falkenstein, Ravensburg bis auf Korneuburg und Crembs eingerichtet wurden».

² B. Dudík, s. 137

³ B. Dudík, s. 110, 111

⁴ B. Dudík, s. 361, 362

⁵ E. Effenberger: *Geschichte der österreichischen Post*, Wien, s. 120, 121

E. Votoček: *Monografie československých známek díl XIV, česká poštovní razítka od nejstarších dob do roku 1918*, Praha 1978, s. 510

⁶ B. Dudík s. 155, 156

⁷ B. Bretholz, *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Belagerung der Stadt Brunn durch die Schweden in den Jahren 1643 und 1645*.

Brün 1895, s. 14.

⁸ B. Dudík, s. 157 – 160

⁹ B. Dudík, s. 86, 325 – 329

¹⁰ B. Dudík, s. 224

¹¹ B. Dudík, s. 155

¹² B. Dudík, s. 231 – 233

¹³ E. Effenberger: *Aus alten Postakten*, Wien 1918, s. 3 – 4

¹⁴ *ibid.*

¹⁵ B. Dudík, s. 91

¹⁶ J. Polišenský, *Třicetiletá válka a český národ*, Praha 1960, str. 199.

Litteraturförteckning

Berthold Bretholz, *Urkunden, Briefe und Actenstücke zur Geschichte der Belagerung der Stadt Brunn durch die Schweden in den Jahren 1643 und 1645*. Brunn 1895.

Dragoun Václav, *Počátkové poštovníctví na Moravě až do konce války třicetileté*. Praha 1909.

Dragoun Václav, *Kronika poštovního úřadu v Olomouci*. Československá pošta, telegraf a telefon, XI., 1929.

Dragoun Václav, *Kronika poštovního úřadu ve Štenberku na Moravě*. Československá pošta, telegraf a telefon, IX., 1927.

Dudík Beda, Schweden in Böhmen und Mähren 1640 – 1650, Wien 1879.
 Dudík Běda, Chronik des Minoriten – Guardians des St. Jakobs-Kloster in Olmütz, P. Paulinus Zaczkovicz über die Schwedenherrschaft in Olmütz von 1642 bis 1650.
 »Archiv für oesterreichisch Geschichte der oesterreichischen Post, Wien 1913
 Effenberger Eduard, Geschichte der oesterreichischen Post, Wien 1913
 Effenberger Eduard, Aus alten postacten Wien 1918
 Kutsche Eduard, Postgeschichte von Schlesien bis zum Jahre 1766, Breslau 1936
 Ottuv slovník naučný, Praha 1888 – 1909.
 Polišenský Josef, Tricetiletá válka a český národ, Praha 1960.
 Polišenský Josef, Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618 – 1648 in:
 »Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia I., Praha 1971.
 Polišenský Miroslav, Česko-polské poštovní styky od nejstarších dob do konce 18. století. Praha 1973
 Votoček Emil, Monografie československých známek: Česká poštovní razítka od nejstarších dob do roku 1918, díl XIV., Praha 1978.